

Joanna Dziedzic

Afanasij Fet w krytyce zachodniej

Acta Polono-Ruthenica 17, 19-26

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Joanna Dziedzic
Białystok

Afanasij Fet w krytyce zachodniej

Twórczość Afanasija Feta (1820–1892) od lat stanowi przedmiot badań literaturoznawców. Do zainteresowania spuścizną literacką rosyjskiego klasyka przyczyniła się niewątpliwie wartość artystyczna jego dzieł, jak również osobowość samego twórcy. Lata życia poety przypadają na niezwykle interesujący okres w historii i literaturze Rosji, spinający epoki romantyzmu i realizmu. Pierwszy zbiór wierszy Feta (*Panteon liryczny*, 1840) został opublikowany jeszcze za życia Wasilija Żukowskiego (1783–1852), zaś ostatni (*Ognie wieczorne*, 1885, 1888, 1891) w okresie, gdy talent Antoniego Czechowa (1860–1904) był już w pełni dojrzały. Właściwie od początku swojej drogi twórczej autor *Bachantki* znajdował się w centrum rosyjskiego życia literackiego. Zarówno jego utwory poetyckie, jak i artykuły krytycznoliterackie stanowiły integralną część wielkiej literatury lat 40., 60. i 80. XIX wieku. Nie dziwi zatem, że twórczość Feta stała się przedmiotem dociekań wielu wybitnych rosyjskich uczonych, takich jak choćby Wiktor Żyrmunski, Borys Buchsztab, Dymitr Błagoj, Leonid Rozenblum¹. Badania te obejmują szerokie spektrum tematów: od rozważań dotyczących biografii twórcy przez formalną analizę języka poetyckiego, stylu, koncepcji estetycznych po zawartość filozoficzną wierszy.

Szczególne zainteresowanie liryką A. Feta w literaturoznawstwie zachodnim można odnotować od połowy XX wieku. Zaowocowało ono szeregiem monografii oraz artykułów głównie angielsko- i niemieckojęzycznych. Wtedy to zaczęły pojawiać się najbardziej znaczące prace, które wyznaczyły kierunki badań w latach późniejszych. Wśród bogatego materiału naukowego na pierwszy plan wysuwa się jedna z pierwszych angielskojęzycznych syntez literaturoznawczych pióra Richarda Gustafsona *The imagination of Springs. The poetry of Afanasy Fet*². Gustafson wprowadza interesującą klasyfikację wierszy Feta,

¹ Patrz: В. Жирмунский, *Композиция лирических стихотворений*, Петроград 1921; Б. Бухштаб, *А. Фет. Очерк жизни и творчества*, Ленинград 1974; Д. Благой, *Мир как красота (О Вечерних огнях А.А. Фета)*, Москва 1975; Л. Розенблюм, *А. Фет и эстетика чистого искусства*, „Вопросы литературы”, 2003, nr 2, s. 105–162.

² R. Gustafson, *The imagination of Springs. The poetry of Afanasy Fet*, Yale University Press, New Haven 1966.

dzieląc je na: lirykę opisową (*the descriptive lyric*), monologi adresowane (*the addressed monologue*) oraz poezję wyrozumowaną (*the poetry of Wit*)³. Te trzy modele liryków cechowała, zdaniem badacza, niezwykła obrazowość i plastyczność, a zarazem nowatorstwo, które zbliżało wiersze Feta do poezji Paula Verlaine'a. Gustafson wyprowadza rodowód poetycki Feta z poetyckiej tradycji zachodniej. W głoszonych przez rosyjskiego twórcę zasadach estetycznych oraz praktyce poetyckiej przejawia się, jego zdaniem, głęboka więź z nurtem poezji zachodniej XIX i XX wieku, reprezentowanej przez Wiliama Blake'a, Samuela T. Colridge'a, Novalisa, Charlesa Baudelaire'a i Thomasa Eliota. Odcięcie Feta od rosyjskiego procesu historycznoliterackiego nie przyczyniło się jednak, jak słusznie wspomina Jan Czykwin, do pogłębionych i odkrywczych wniosków⁴. Ewolucja poety, zdaniem angielskiego literaturoznawcy, dokonywała się poprzez walkę z tradycją romantyzmu, w wyniku której rodził się impresjonista. W poglądach na znaczenie i cel sztuki Fet, jak twierdzi badacz, podporządkowany jest myśli filozoficznej Schopenhauera.

Poglądy Gustafsona, który postrzegał Feta przede wszystkim jako poetę impresjonistę, głoszącego hasła estetyzmu w sztuce, zainteresowanego głównie tematami przyrody i miłości, wpłynęły znacząco na recepcję twórczości autora *Melodii* przez literaturoznawców zachodnich. Wyraźnie obrazują to opinie pojawiające się w ogólnych opracowaniach poświęconych historii literatury rosyjskiej.

I tak w *The reader's encyclopedia* William Rose Benet pisze, że po opublikowaniu wierszy w 1850 i 1856 r. ustaliła się reputacja Feta jako poety lirycznego, którego wiersze cechowała niezwykła melodyjność, zaś dominującymi tematami była przyroda i miłość⁵. Ostre i nieprzychylnie wobec poety stanowisko wiodących krytyków literackich 60. XIX wieku, którzy widzieli w jego lirykach jedynie przykład bezpłodnego hasła „sztuka dla sztuki” (*art for art's sake*), przyczyniło się do wycofania się autora *Diany* z działalności literackiej na blisko dwadzieścia lat.

Podobny sąd o przewadze tematyki miłosnej i pejzażowej w dorobku literackim Feta wygłasza Victor Terras w *Handbook of Russia literature*⁶. Dodaje także, że można w poezji rosyjskiego twórcy wyodrębnić grupę wierszy o charakterze refleksyjnym, filozoficznym. Podkreśla – w ślad za Gustafsonem – ostrość spojrzenia poety na świat i intensywność dostrzeganego piękna. Traktowanie

³ Tłumaczenia terminów zaproponowane zostały przez Jana Czykwina. Patrz: idem, *Afanasij Fet. Studium historycznoliterackie*, Białystok 1984, s. 128–129.

⁴ Ibidem, s. 128.

⁵ W. R. Benet, *The reader's encyclopedia*, New York 1967, s. 346.

⁶ V. Terras, *Handbook of Russia literature*, Yale University Press, New Haven – London 1985, s. 135–136.

przez Feta przyrody jako bytu ożywionego jest zdaniem tego krytyka kontynuacją tradycji romantycznej (np. w wierszach *Ивы и березы, На стоге сена ночью южной, Я долго стоял неподвижно*). Terras zwraca uwagę na nastrojowość i melodyjność liryków autora *Ogni wieczornych*. Sny, nieuchwytnie uczucia stanowią istotę poezji Feta i w połączeniu z melodyjnym brzmieniem wierszy tworzą półprzezroczyste, pełne światła i przestrzeni obrazy, które swą irracjonalnością miały inspirować w późniejszej epoce symbolistów. Angielski uczony wyodrębnia też grupę wierszy Feta naznaczonych piętnem schopenhauerowskiego pesymizmu.

Wpływ filozofii niemieckiego myśliciela na twórczość Feta stanowi główny punkt rozważań Sigrid Maurer, która w pracy *Schopenhauer in Russia: his influence on Turgenew, Fet and Tolstoy* przedstawia najważniejsze fakty z życia poety, wskazując, w jaki sposób jego predyspozycje psychiczne stały się podatnym gruntem dla myśli niemieckiego filozofa⁷. Według badaczki, filozofia Schopenhauera w pewien sposób systematyzowała rozważania i sądy poety, które wcześniej już ukształtowały się pod wpływem jego osobistych doświadczeń. Autor *Panteonu lirycznego* ucieleśniał bowiem ideał artysty, który w czystej kontemplacji znajduje ucieczkę od szarej, pełnej kłopotów egzystencji. Maurer podkreśla jednak, że poeta daleki był od schopenhauerowskiej negacji życia. Wedle jej słów, Fet kochał sztukę, a dopóki istniał choć jeden obiekt miłości, dopóty nie mógł odrzucić życia. Sztuka stanowiła centrum i odkupieńczą siłę jego życia.

Bez wątpienia estetyka Schopenhauera odcisnęła na Fecie swoje piętno, jednak zachował on odrębność i oryginalność, przepuszczając niejako owe idee filozoficzne przez pryzmat własnej osobowości. Jak słusznie konkluduje Jan Czykwin, analiza Sigrid Maurer jest nieco jednostronna, ponieważ badaczka pomija wpływ innych niemieckich filozofów (zwłaszcza Schellinga) na twórczość Feta⁸. Popularny w dziewiętnastowiecznej Rosji schellingianizm – przypomina T.J. Binyon – wiąże autora *Ja przyszedłem...* z Tiutczewem i Lermontowem oraz osadza rodowód poetycki w estetyce romantycznej⁹.

Z innej, nowatorskiej perspektywy tematykę filozoficzną utworów rosyjskiego poety naświetla ogłoszona w 1994 r. rozprawa Weroniki Shenshin. W pracy zatytułowanej *The metaphysical and poetical universe of A.A. Fet* amerykańska uczona skupia się na filozoficznych, ontologicznych i estetycznych

⁷ S. H. Maurer, *Schopenhauer In Russia: his influence on Turgenew, Fet and Tolstoy*, Michigan 1966.

⁸ Patrz: J. Czykwin, *Afanasij Fet. Studium historycznoliterackie*, Białystok 1984, s. 132.

⁹ T.J. Binyon, *Lermontow, Tjutschew and Fet*, [w:] *Nineteenth Century Russian Literature. Studies of ten Russian writers*, London 1973.

źródłach tekstów rosyjskiego poety¹⁰. Interesuje ją metafizyczny aspekt poezji, który wcześniej rzadko był przedmiotem badań rusycystów (zwłaszcza okresu sowieckiego), co stanowi też o wartości poznawczej jej pracy. Chrześcijańskie przekonanie o nieśmiertelności duszy jest, zdaniem Shenshin, stale obecne w poetyckich tekstach Feta, począwszy od wierszy z 1840 r. aż po ostatnie edycje *Ogni wieczornych* (1883/91). Autorka próbuje podważyć przekonanie wielu badaczy o ateizmie Feta, wskazując na takie jego wiersze, jak *III Боткину* czy *Хоругвь священную подъяв своей десной*, w których odnajduje treści religijne. Przebłycki intensywniej modlitwy dostrzega też w wierszach *Опять я затеплю лампаду*, *Когда кичливый ум* i *Чем доле я живу*. W odróżnieniu od wielu zachodnich i rosyjskich literaturoznawców podkreśla, że poeta był głęboko osadzony w kulturze rosyjskiej, ukształtowanej w dużej mierze przez tradycję prawosławia i stąd miała płynąć jego skłonność do sfery przeżyć duchowych. Fet, jak twierdzi Shenshin, poszukiwał piękna w kontemplacji tego, co wieczne, nieskażone złem świata, w modlitwie. Budował własny harmonijny poetycki wszechświat, w którym nie pojawia się typowa dla romantyków groza nocy czy okropność śmierci. Noc w lirykach autora *Diany* była nacechowana pozytywnie (na co wskazuje chociażby tytuł ostatniego tomu wierszy – *Ognie wieczorne*), w odróżnieniu od obrazów nocy nakreślonych przez Lermontowa, Tiutczewa lub Boratynskiego. Shenshin dostrzega w poetyckiej wizji Feta element metafizyczny, przejawiający się przede wszystkim w jego koncepcji czasu nieograniczonego ramami przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Podmiot liryczny może swobodnie poruszać się w tej czasoprzestrzeni, która zaciera granice pomiędzy światem widzialnym i niewidzialnym. Obrazują to takie wiersze, jak *Теперь*, *Никогда*, *Ночь майская*. Ładunek metafizyczny, niezwykła melodyjność, obfitość symboli (np. słońca i księżyca) cechujące poezję Feta zainspirowały, jak konkluduje uczona, twórców rosyjskiego symbolizmu (przede wszystkim Włodzimierza Sołowjowa, Konstantina Balmonta i Aleksandra Błoka).

Kolejnym ważnym zagadnieniem, wokół którego skupiają się zainteresowania badawcze zachodnioeuropejskich i amerykańskich rusycystów, jest warsztat twórczy Feta, budowa wiersza i charakter języka poetyckiego. Szczególny wkład do badań nad tym problemem wniosły prace duńskiego uczonego E. Egeberga¹¹,

¹⁰ W. Shenshin, *The Metaphysical and poetical universe of A. A. Fet*, Thesis, University of Illinois at Urbana, Champaign 1994, [online] <www.worldcat.org/title/metaphysical-and-poetical-universe-of-aa-fet/oclc/32554829&referer=brief_results>. Powyższa rozprawa doktorska, obroniona przez autorkę na Uniwersytecie Illinois, była podstawą jej książki pt. *А.А. Фет-Шеншин. Поэтическое мирозерцание*, Москва 2003.

¹¹ E. Egeberg, „Kjarligheten Har ord...”. *En studie i Afanasij Fets diktekunst*, Tromsø 1976; E. Egeberg, *A.A. Fet als Dichter der russischen Romantik*, „Scando-Slavica”, t. XIX, Copenhagen 1973.

niemieckiego badacza R.D. Keila¹² oraz szereg anglojęzycznych publikacji autorstwa m.in. A. Briggsa i R. Šilbajoris¹³. W tym kierunku prowadzone były również wieloletnie badania niemieckiej uczoney Emily Klenin¹⁴, których zwieńczeniem jest obszerna monografia zatytułowana *The poetry of Afanasy Fet* opublikowana w 2002 r.¹⁵

Klenin, podobnie jak jej poprzednicy, umiejscawia Feta w kontekście niemieckiego dziedzictwa kulturowego. Opierając się na własnych doświadczeniach osoby, która z jednej strony wywodzi się z rodziny o korzeniach rosyjskich, z drugiej zaś wychowana została w środowisku kultury niemieckiej i języka niemieckiego, próbuje wyjaśnić specyficzny charakter bilingwizmu Feta. Owa swoista dwujęzyczność, mająca swój początek już w dzieciństwie poety (ojciec był Rosjaninem, matka Niemką), jest dla badaczki punktem wyjścia do rozważań na temat stylu i budowy jego wierszy. Interferencja dwóch niezwykle bogatych kultur, dwóch języków rzutowała – jak twierdzi rusycystka – zarówno na stronę formalną poezji Feta, jak i głoszone przez niego zasady estetyczne.

Zainteresowania poety oscylują wokół takich zagadnień jak uczucia, emocje, pamięć, świadomość, percepcja. Klenin próbuje wykazać, w jaki sposób procesy psychiczne, złożone stany świadomości znalazły swoje odzwierciedlenie w warstwie językowej jego utworów. Na podstawie wiersza *Diana* naświetla złożone interakcje pomiędzy percepcją, pragnieniem i odpowiedzią estetyczną. Zestawiając dwie wersje wiersza *Измучен жизнью*, bada relacje między pamięcią i zmysłami. Dowodzi, że Fet intuicyjnie rozumiał kruchość i różnorodność świadomości jednostki ludzkiej, potrafił z niezwykłą subtelnością prezentować emocje, poszukując nowych technik poetyckich. W mistrzowski sposób doświadczenie subiektywne, indywidualne przetradzało się w utworze Feta w doświadczenie zbiorowe.

¹² R.D. Keil, *Die Lyrik A.A. Fets. Versuch einer Wesenbestimmung*, Bonn 1955.

¹³ A. Briggs, *Annularity as a melodic principle in Fet's verse*, "Slavic Review" 1969 (28), nr 4, s. 591–603; A. Briggs, *The metrical virtuosity of Afanasy Fet*, "The Slavonic and East European Review" 1974 (52), nr 128, s. 355–365; R. Šilbajoris, *Dynamic elements in the lyrics of Fet*, "Slavic Review" 1967 (26), nr 2, s. 217–226.

¹⁴ E. Klenin, *Musicality in Russian and Polish Verse: Fet's Trochaic Tetrameter and Related Problems of Syllabotonic Versification*, [w:] *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists. Sofia, September 1988*, t. I: *Literature*, ed. J. G. Harris, Columbus, Ohio, "Slavica" 1988, s. 219–239; *Rhyme and Word Frequency in a Group of Poems by Fet*, [w:] *Grammatik – Text – Sprachkunst*, Dem Wirken Rudolf Růžickas gewidmet, „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR. Gesellschaftswissenschaften”, Jahrgang 1987, nr 15/G, Akademie-Verlag, Berlin 1988, s. 55–61; *On the Sources of Fet's Aesthetics of Music: Wackenroder, Schopenhauer, and Shevryev*, "Die Welt der Slaven" 1985 (30), nr 2, s. 319–344.

¹⁵ E. Klenin, *The Poetics of Afanasy Fet*, „Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte” 39, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2002.

Autorka przedstawia wnikliwe uwagi na temat dyskursu pomiędzy nadawcą i adresatem wiersza, dynamicznej interakcji między „uczestnikami tekstu”. „Poezja Feta – pisze Klenin – jest niezwykła nie tylko dzięki subtelności, z jaką twórca reprezentuje stany psychiczne, ale także dzięki temu, że wzbudza pewne stany mentalne w czytelnikach, którzy doświadczają tego tekstu...”¹⁶. Fetowskie tłumaczenia Goethego są jej zdaniem dowodem na to, że doświadczenia autora *Starych listów* związane z wersologią niemiecką zainspirowały go do stosowania dolnika. Autorka dokonuje statystycznego przeglądu praktyki wersyfikacyjnej, „klasycznych” form metrycznych, takich jak heksametr i werset daktyliczny, wyodrębnia też grupę przymiotników, które odgrywają kluczową rolę w sposobie obrazowania rosyjskiego poety.

Monografia pióra Emily Klenin, w nowatorski sposób ujmująca zagadnienia wersyfikacyjne liryków autora *Muzy*, nie jest jedyną pracą o Fecie, jaka powstała w ostatnim dziesięcioleciu. Badania nad warsztatem poetyckim Feta kontynuuje niemiecki uczony Stefan Schneider. W roku 2009 została opublikowana jego praca *An den Grenzen der Sprache: eine Studie zur „Musikalität” am Beispiel der Lyrik des russischen Dichters Afansij Fet*¹⁷. W tej obszernej rozprawie autor porządkuje materiał teoretycznoliteracki dotyczący związków pomiędzy muzyką i literaturą. Kontynuując dociekania Borysa Eichenbauma¹⁸, zastanawia się nad czynnikami decydującymi o melodyjności wiersza, sprawiającymi, że wiersz nazywamy „muzycznym, melodyjnym”. Wskazuje, że terminologia muzykologiczna często jest wykorzystywana przez badaczy literatury, nie ma jednak jednorodnej opinii w sprawie ich stosowania. Schneider proponuje własny oryginalny model terminologiczny, w którym identyfikuje muzykę jako zjawisko wyraźnie literackie. Jako materiał badawczy wybiera poezję Feta, często określaną terminem „muzyczna”. Poddaje szczegółowej analizie warsztat poetycki rosyjskiego liryka, weryfikuje różnorodne stanowiska wcześniejszych badaczy w kwestii budowy wierszy, odnajduje analogie do opisu poezji w muzyce. Opierając się na założeniach własnej metodologii, pokazuje, jak użyte w materiale poetyckim elementy leksykalne i nieleksykalne, zastosowanie powtórzeń i kontrast sprawiają, że strukturę tych wierszy można nazwać mistrzowsko precyzyjną.

¹⁶ Ibidem, s. 103 [tłum. – J. Dz.].

¹⁷ S. Schneider, *An den Grenzen der Sprache: eine Studie zur „Musikalität” am Beispiel der Lyrik des russischen Dichters Afanasij Fet*, Berlin 2009.

¹⁸ Б. Эйхенбаум, *Мелодика русского лирического стиха*, Петроград 1922.

Na tle badań zachodnich polska recepcja twórczości Feta przedstawia się dość skromnie. Mimo że poezja autora *Mglistego poranka*, jak można przypuszczać, jest znana polskim rusycystom, to prac poświęconych jego spuściźnie literackiej jest stosunkowo mało. Ogólne informacje pojawiają się w opracowaniach zbiorowych poświęconych historii literatury rosyjskiej (np. pióra Barańskiego, Antoniego Semczuka, Bogusława Muchy). Fundamentalne miejsce zajmują artykuły Jana Czykwina oraz jego praca *Afanasij Fet. Studium historyczno-literackie*, skupiona przede wszystkim na teoretycznoliterackich aspektach interpretacji liryki Feta, wpisująca ją w ogólny historycznoliteracki kontekst epoki popuszkinowskiej. Na uwagę zasługuje także szereg artykułów Danuty Piwowarskiej poświęconych m.in. analizie synestezji poetyckiej, ekfrazy jako jednej z głównych cech stylu Feta¹⁹. Do interesujących wniosków w rozważaniach na temat rosyjskiej liryki romantycznej dochodzi Kazimierz Prus, który wśród liryków Feta odnajduje takie poetyckie gatunki nietradycyjne, jak fantazja, sen poetycki, modlitwa i miniatura²⁰.

Jak pokazuje zaprezentowany wyżej krótki przegląd materiałów naukowych poświęconych twórczości Feta, nie wszystkie aspekty jego liryki zostały przez badaczy zachodnioeuropejskich i amerykańskich jednakowo naświetlone. Przeważają prace dotyczące warsztatu poetyckiego twórcy, zgłębiające styl i wersyfikację, próbujące wykazać związek rosyjskiego poety z zachodnioeuropejską literaturą i filozofią (zwłaszcza niemiecką). I w tych aspektach wnoszą one nowe wartości poznawcze i naukowe. Niewielu uczonych dotyka jakże istotnej kwestii – roli Feta w rosyjskim procesie historycznoliterackim, jego znaczenia w ostrej polemice prowadzonej przez pisarzy i krytyków literackich w latach 60. XIX wieku. Wypowiedzi zachodnich rusycystów na temat poezji autora *Diany* mają charakter wielopłaszczyznowy, ale raczej pogłębiają te zagadnienia, które wcześniej zostały zasygnalizowane przez literaturoznawców rosyjskich. Podsumowując: zarówno w zachodnich, jak i polskich badaniach spuścizny literackiej Feta istnieje wiele luk, które mogą stanowić pola badawcze dla nowych pokoleń literaturoznawców.

¹⁹ D. Piwowarska, *Ekphrasis w poezji Afanasija Feta*, [w:] *Dialog sztuk w kulturze Słowian Wschodnich. Księga dedykowana pamięci Profesora Ryszarda Łuźnego*, t. IV, red. J. Kapuścik, Kraków 2002; D. Piwowarska, *Федор Тютчев и Афанасий Фет. История поэтических связей*, [w:] *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, red. D. Piwowarska, W. Szczukin, Kraków 2004.

²⁰ K. Prus, *Rosyjska liryka romantyczna. Gatunki nietradycyjne*, Rzeszów 2009.

Резюме*Афанасий Фет в западной критике*

В статье оговариваются главные, по мнению автора, направления в западных исследованиях творчества Афанасия Фета, такие как изучение версификации, специфики поэтического языка, связь русского поэта с литературной и философской традицией Запада (прежде всего с поэзией французских символистов и импрессионистов, а также с доктриной Шопенгауэра).

Summary*Afanasy Fet in Western studies*

The article described the principal (in author's opinion) trends in Western studies of creativity Afanasy Fet, such as versification, specificity of poetic language, the relationship the Russian poet with literary and philosophical tradition of the West (especially the poetry of the French symbolists and impressionists, as well as with the doctrine of Schopenhauer).